

Автори

*Щупак І., Бурлака О.,
Піскарьова І., Посунько А.*

▼
НОВА
УКРАЇНСЬКА
ШКОЛА

Вступ до історії
України та
громадянської
освіти

Підручник

Покликаний реалізувати Державного стандарту базової загальної середньої освіти

Реалізує програмні вимоги МНП «Вступ до історії України та громадянської освіти» для 5 класу

(Автори: Бурлака О., Власова Н., Желіба О., Майорський В., Піскарьова І., Щупак І.)

Сприяє реалізації компетентнісного підходу в освіті

МНП «Вступ до історії України та громадянської освіти» для 5 класу на сайті ІМЗО

ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ

Укр Eng

ДОКУМЕНТИ ▾ ОСВІТА ▾ ЗАХОДИ ▾ ПІДРУЧНИКИ ▾ СВИДОЦТВА ▾ ГРОМАДЯНАМ ▾ ПОСИЛАННЯ

Громадянська та історична освітня галузь

Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас

- Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бурлака О. В., Власова Н. С., Желіба О. В., Майорський В. В., Піскарьова І. О., Щупак І. Я.).
- Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Желіба О. В., Мокрогуз О. П.).
- Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Бакка Т.В., Желіба О.В., Мелешченко Т.В., Щупак І.Я.)
- Модельна навчальна програма «Вступ до історії України та громадянської освіти. 5 клас» для закладів загальної середньої освіти (авт. Гісем О.В., Мартинюк О.О.)

<https://cutt.ly/jKx0aRd>

МНП: основна частина

Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета	Види навчальної діяльності
Вступ		
<p>Знання:</p> <ul style="list-style-type: none"> що вивчає предмет «Історія» у школі. <p>Уміння:</p> <ul style="list-style-type: none"> уміє користуватися засобами, за допомогою яких вивчається історія у школі. <p>Ставлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> розуміє значення вивчення історії для розвитку особистості як активного члена суспільства 	<p>Предмет шкільної історії. Засоби пізнання історії учнями/ученицями</p>	<p>Навчально-пізнавальна, дослідницька, пошукова, творча, проєктна, моделювання, інтерактивна, дискусійна: фронтальна бесіда, міні-дослідження, інтерактивні вправи, вправа «мікрофон», мінідискусія</p>
Розділ I.		
Науки, що вивчають минуле		
<p>Знання:</p> <ul style="list-style-type: none"> понять «історія», «археологія», «археологічна культура», «етнографія», «фольклор», «історичне джерело», «допоміжні історичні дисципліни»; назв і предметів вивчення допоміжних історичних дисциплін; розуміє значення історії та допоміжних історичних дисциплін для вивчення та розуміння минулого; способи нагромадження та пошуку інформації на історичну тематику; 	<p>Історія людини й родини – частина історії України. Історія як наука про розвиток людства.</p> <p>Допоміжні історичні дисципліни. Історичні дослідження як діалог наук (методи природничих наук</p>	<p>Навчально-пізнавальна, дослідницька, пошукова, творча, проєктна, моделювання, інтерактивна, дискусійна: робота з навчальним текстом, інтерактивні вправи, міні-дослідницький проєкт, творчий проєкт</p>

Особливості курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»

1

Пропедевтичний характер

*ознайомлення
учнів/учениць із світом
шкільної історії та
основами історичного
процесу, ознайомлення з
методами дослідження
історії*

2

Інтегрований характер

*ознайомлення з історичним
процесом відбувається на
основі органічного
поєднання епізодів
всесвітньої історії та
історії України, елементів
громадянської освіти*

3

Технологічний підхід

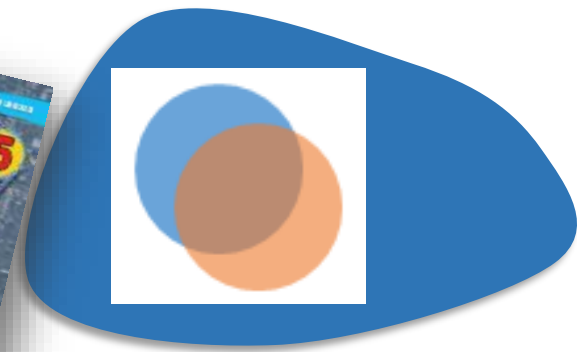
*пропонується вивчення
історії шляхом реалізації
діяльнісного підходу в
освітньому процесі*

Орієнтовне
календарно-
тематичне
планування до курсу
«Вступ до історії
України та
громадянської
освіти»

№ з/п	Очікувані результати навчання	Пропонований зміст навчального предмета	Дата
ВСТУП			
1	Знання: <ul style="list-style-type: none"> що вивчає предмет «історія» в школі. Уміння: <ul style="list-style-type: none"> уміє користуватися засобами, за допомогою яких вивчається історія в школі. Ставлення: <ul style="list-style-type: none"> розуміє значення вивчення історії для розвитку особистості як активного члена суспільства. 	Предмет шкільної історії. Засоби пізнання історії учнями/ученицями	
Розділ І. НАУКИ, ЩО ВИВЧАЮТЬ МИНУЛЕ			
2	Знання: <ul style="list-style-type: none"> понять «історія», «археологія», «археологічна культура», «етнографія», «фольклор», «історичне джерело», «допоміжні історичні дисципліни»; назв і предметів вивчення допоміжних історичних дисциплін; розуміє значення історії та допоміжних історичних дисциплін для вивчення та осягнення минулого; способи нагромадження та пошуку інформації на історичну тематику; час існування та характерні риси найвідоміших археологічних пам'яток світу та України. Уміння: <ul style="list-style-type: none"> розрізняє історичний факт, час, простір, історичні події та явища, наводить відповідні приклади; з допомогою вчителя виявляє, розрізняє причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів; розрізняє історичні джерела за видами (матеріальні/ нематеріальні, первинні/ вторинні, текстово-візуальні тощо); 	Історія людини й родини – частина історії України. Історія як наука про розвиток людства.	
3		Джерела історичної інформації. Види історичних джерел. Критичний аналіз джерел історичної інформації.	
4		Допоміжні історичні дисципліни. Історичні дослідження як діалог наук (методи природничих наук у історичних дослідженнях)	
5		Значення археології для дослідження минулого. Як працюють археологи. Культурний шар та археологічна культура	
		Минуле світу в археологічних	

Структура підручника

Вступ

Розділ I.
Науки,
що вивчають
минуле

Розділ II.
Історичний
час і простір

Розділ III.
Історична
наука та
Історична
пам'ять

Розділ IV.
Розвиток
людства
упродовж
історії

Узагальнення
до
курсу

Знайомство з предметом шкільної історії та засобами навчання.

Історія як наука. Допоміжні історичні дисципліни. Джерела історичної інформації та історичні джерела. Минуле світу й України в археологічних пам'ятках.

Лічба часу в історії. Історія світу й України на лінії часу. Історична карта. Історичний простір на картах упродовж історії.

Становлення історичної науки. Історична пам'ять та міфи в історії. Історія в пам'ятках і пам'ятниках.

Короткий екскурс в історичні періоди. Людина і природа. Взаємодія в спільнотах. Світогляд, міфологія, релігія.

Значення історії та історичної науки для поступу людства.

Дорогі діти!

Вітаємо вас — ви розпочинаєте вивчати історію! Вашим першим помічником в осягненні історії України та світу буде цей підручник. Навчальний матеріал підручника поділений на розділи й параграфи, у кожному для зручності виділені окремі пункти. Зазвичай на кожному уроці ви будете вивчати один його параграф. Він містить навчальний текст, ілюстрації, пояснення основних понять. Зорієнтуватись у підручнику допоможуть рубрики.

Пізнавально й цікаво

Поміркуймо!

Варто запам'ятати!

Читаємо й розуміємо

Факт чи фейк?

Діємо: практичні завдання

Історичні подробиці

Думки істориків

Мовою документів

Багато цікавої історичної інформації нині можна знайти в мережі Інтернет. Дізнатися більше, виконати цікаві тренувальні вправи ви зможете, скориставшись своїми гаджетами за допомогою QR-кодів і інтернет-посилань, що супроводжують текст підручника. Автори запропонували цікаві завдання й запитання, які дозволять вам навчитися розмірковувати, зіставляти та пояснювати певну історичну інформацію. Розповідь про минуле доповнять карти, які ви побачите на сторінках цієї навчальної книжки. Перевірити, як добре ви зрозуміли навчальний матеріал, допоможуть запитання й завдання наприкінці параграфів. Вони поділяються на такі підрубрики: *«Знаю й систематизую нову інформацію»*, *«Обговоріть у групі»*, *«Мислю творчо»*. Зверніть увагу на поради, які допоможуть вам працювати з підручником.

Знайомство з підручником Поради учням/ученицям

Пам'ятка для роботи з підручником

1. Вивчати матеріал параграфа потрібно осмислено, уникаючи механічного запам'ятовування.
2. Якщо ви опрацьовуєте параграф як домашнє завдання, — намагайтеся це зробити того самого дня, коли відбувся урок і ще свіжа пам'ять про розглянутий на уроці матеріал.
3. Уважно прочитайте назву параграфа, а також запитання на початку тексту — це допоможе вам зрозуміти, про що йтиметься.
4. Протягом читання звертайте увагу на виділені поняття, дати, імена, а також ілюстративний матеріал. **ВАЖЛИВО:** не намагайтеся дослівно завчити поняття — спробуйте їх зрозуміти, усвідомити.
5. Якщо під час читання вам трапилися незрозумілі поняття, назви, — зверніться до додаткових джерел інформації або до дорослих.
6. Для того, щоб краще засвоїти матеріал, виконайте завдання після тексту.

Разом ми вирушаємо в захопливий світ історії.

Бажаємо вам успіхів!

Структура параграфів відповідає прийнятій структурі уроку

Розділ 2

Історичний час і простір

§8 Час в уявленнях людини протягом історії

Розгадайте ребус і розкажіть, що ви знаєте про заповнене слово.

Ч

Актуалізуємо

1. ШО ТАКЕ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Історію прийнято вимірювати часом. Одним із головних завдань істориків є вивчення дійсних історичних подій і фактів, визначення часу, коли вони відбулися. Тому в науці використовують поняття **історичний час**.

Поміркуймо!

Поміркуйте над визначенням понять «час» і «історія» — спробуйте пояснити, що таке історичний час. Коли розпочався історичний час?

Час — міра тривалості всього у світі.   Історія — процес розвитку людства.

Варто запам'ятати!

Історичний час — це час розвитку людства, який триває від виникнення людини і спрямований у майбутнє.

Пізнаємо нове

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Час в уявленнях людини протягом історії» — уважно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що таке історичний час? Прекрасно

Які одиниці використовують для вимірювання часу? Добре

Як люди вимірювали час протягом історії? Треба попрацювати

Чому важливо відрізнати історичний і календарний час? Нічого не зрозуміло

II. Обговоріть у групі

1. Поміркуйте, чим історичний час відрізняється від календарного. Результати свого дослідження запишіть у зошиті до порівняльної схеми.

Історичний час (характерні ознаки)	Спільне	Календарний час (характерні ознаки)
---------------------------------------	---------	--

Закріплюємо

Науки-помічниці історії

Поміркуйте, які знання необхідно мати історикам, щоб якнайточніше відтворити історичне минуле?

1. НАУКИ-ПОМІЧНИЦІ ІСТОРІЇ

Ви, напевно, помічали, що людям значно легше вирішувати будь-які завдання, діючи злагоджено — гуртом. Так само й у світі наук. Для того щоб правдиво відтворити картину минулого, історики/історикині звертаються по допомогу до різних наук.

Традиційно пліч-о-пліч з історією працюють **гуманітарні дисципліни**:

- **культурологія** — наука про розвиток і взаємозв'язок матеріальної і духовної культури спільнот;
- **літературознавство** — наука про художню літературу;
- **краєзнавство** — збір і накопичення різноманітної наукової інформації про певну територію;
- **соціологія** — наука про розвиток суспільства і різних людських спільнот.

Завдяки досягненням людства в **природничих науках** стало можливим полегшити й історичні дослідження. Наприклад, із середини ХХ (20) ст. в археології застосовується метод «радіовуглецевого датування».

Пізнавально й цікаво

Як працює радіовуглецевий метод?

Учені з'ясували, що люди і рослини зазнають нешкідливого впливу космічної радіації, яка потрапляє в атмосферу Землі. Під час цієї дії утворюється елемент вуглець-14. Під час взаємодії вуглецю-14 з киснем утворюється вуглекислий газ, який поглинається рослинами. Під час вживання в їжу рослин вуглець-14 потрапляє в організм людей і тварин. Коли вони гинуть, то вуглець-14 залишається у їхніх рештках. Цей елемент називають радіовуглецем. Досліджуючи рештки рослин і живих організмів, учені за кількістю радіовуглецю можуть встановити час життя істоти. Цей метод має похибку в кілька століть, тому надзвичайно корисний переважно під час вивчення найдавнішої історії людства.

Досягнення в **геології** та **фізиці** сприяли появі георадарів, які спочатку використовували в геологічних розвідках, але чудово показали себе і під час пошуків археологічних скарбів.

Пізнавально й цікаво

Георадар — прилад, який дозволяє досліджувати ґрунт на глибину 20–30 метрів без буріння і розкопування.

Завдяки співпраці з **біологами** історикам вдається встановити, що саме наші предки їли, чим хворіли, як довго жили.

Стрімкий розвиток **інформаційних технологій** дає змогу швидко обробляти величезні масиви історичної інформації.

Поміркуймо!

Чи знаєте ви, що вивчає наука географія? Поміркуйте, як вона допомагає в історичних дослідженнях.

2. СПЕЦІАЛЬНІ (ДОПОМІЖНІ) ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Важливу роль в історичних дослідженнях відіграють «джерелознавчі науки».

Поміркуймо!

Вислівить припущення, звідки походить назва «джерелознавчі науки». Чи є зв'язок цієї назви із історичними джерелами?

Ці науки, наче молодші сестри історії — вони виникли внаслідок зростання потреб історії в більш детальних дослідженнях окремих видів історичних джерел. Однак із часом кожна з них виокремилася в майже самостійну галузь знань, тому їх ще називають **спеціальними історичними дисциплінами (СІД)**. Сьогодні налічується близько 80 таких наук — помічниць історії!

Діємо: практичні завдання

Вивчати історію значно цікавіше, якщо ми самостійно здійснюємо відкриття нового. Пропонуємо вам упорядкувати наукове лото.

1. За текстовими картками дізнайтеся назви допоміжних історичних дисциплін та що вивчають ці науки.
2. Уявно з'єднайте запропоновані авторами ілюстрації з необхідними текстовими картками.

Археологія вивчає речові пам'ятки.

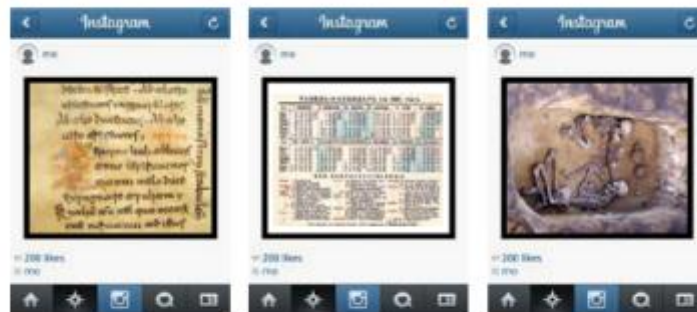
Нумізмати́ка вивчає монети.

Хронологія вивчає розташування подій у часі.

Етнографія досліджує народи.

Палеографія вивчає розвиток письма.

Геральдика вивчає герби і кольорові емблеми.

Увага! Ознайомитися з більшою кількістю СІД ви зможете, виконавши творчий проєкт за посиланням <https://cutt.ly/ZYfijmE>

Пізнавально й цікаво

Велике зацікавлення в шукачів давніх скарбів та істориків викликають монети. Монети — це особливі речові джерела, які дають змогу дізнатися про розвиток торгівлі та торговельні зв'язки між різними народами. Завдяки написам, зображенням на монетах, учені встановлюють імена правителів, період їхнього перебування при владі, особливості природи й життя людей у різних країнах.

Київська гривня — грошова одиниця Русі-України, якою користувалися для розрахунків з XI (11) ст.

На київську гривню княжої доби можна було придбати хутір на п'ять-сім дворів, десять коней, двадцять корів.

Срібник князя Володимира — монета, що карбувалася за часів правління князя Володимира Великого.

На цій монеті бачимо зображення одного із національних символів України — тризуба.

Тризуб за часів Володимира Великого був княжим знаком, яким позначали його власність. Навіть на душла дерев, з яких добували мед диких бджіл, ставили знак князя. Він був на монетах, озброєнні, цеглі. Завдяки цьому дотепер відомий вигляд тризуба часів Володимира Великого.

Тризуб як герб Української Держави вперше було затверджено в 1918 р.

1. Назвіть науку, яка досліджує зображені пам'ятки.

2. Дізнайтеся про цінність київської гривні: визначте за допомогою додаткових джерел сучасну ціну коня або корови і зіставте із даними про можливість придбати певну кількість худоби за давніх часів.

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науки-помічниці історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

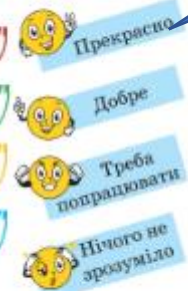

З якими науками «співпрацює» історія?

Які науки належать до спеціальних історичних дисциплін?

Що вивчають спеціальні історичні дисципліни?

Назвіть приклади співпраці історії і наук-помічниць?

2. Виконайте онлайн-вправу «Науки-помічниці історії». <https://cutt.ly/aYfolF3>

II. Обговоріть у групі

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, яка спеціальна історична дисципліна буде вивчати відому в Україні поштову марку «Русській військовий корабель, іді...!» Об'єднайтеся у творчі групи та розробіть власний дизайн пам'ятної марки на тему «Україна на захисті незалежності (2014–2022 рр.)». Представте свій проєкт у класі.

Для виконання завдання рекомендуємо скористатися онлайн-сервісом <https://www.canva.com>

Інструкція для роботи з сервісом подана в електронному додатку до підручника.

III. Мислю творчо

У світі історичних відкриттів. Знайдіть у мережі Інтернет відомості про найважливіші археологічні відкриття недавнього часу і визначте, фахівці яких наук були залучені для ґрунтовного вивчення пам'яток.

Самооцінювання

Інтерактивні вправи

Завдання для співпраці учнів/учениць

Пошукові/творчі завдання

Діяльнісний підхід: чіткі інструкції

Пізнавально й цікаво

Майстерня Гугл-дудл

Напевно ви звертали увагу, що час від часу логотип відомої пошукової системи компанії «Гугл» (Google) прикрашають тематичні картинки. Їх називають «дудлами».

Уявіть себе розробниками/розробницями «дудлів» і виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся у творчі групи і опрацюйте інформацію про видатних українських вчених істориків/історичкинь.
2. на основі отриманої інформації про особливості їхньої наукової діяльності розробіть ескіз «дудла», який ви запропонували б для стартової сторінки пошукової системи «Гугл».
3. Представте свій проект у класі.

Приклади Гугл-дудл

Дудл до 290-річчя видатного у Сковороди (з архіву дудлів <https://>

Діємо: практичні завдання

Підсумуйте здобуту на уроці інформацію. За допомогою кольорових маркерів створіть на аркуші паперу або, за наявності гаджету яскраву хмаринку слів «Науки-помічниця історії» (пропонуємо скористатися сервісом <https://wordart.com> або <https://www.mentimeter.com>). Інструкції з користування сервісами подана в додатках до підручника.

Сервіс хмаринки слів
<https://wordart.com>

Сайт для інтерактивної взаємодії
<https://www.mentimeter.com>

37

Діємо: практичні завдання

Уважно розгляньте колаж і підлиси до ілюстрацій, скористайтеся програмою у смартфоні для зчитування QR-кодів. Визначте, до якого виду історичних джерел належить кожне із зображених у колажі джерел (уявно з'єднайте ілюстрації з текстовими картками). Свій вибір обґрунтуйте.

Українська народна дума «В Царєграді на риночку»
<https://cutt.ly/LnjvUtp>

Графіті (напис на стіні) у Софійському соборі (приблизно XI (11) ст., м. Київ)

Етнограф Френсіс Денсмор записує пісню вождя індіанського племені Чорноногих на фонограф (1916 р.)

Чернігівські вишивальниці (фото 1914 р.)

Срібник (монета) Володимира Великого (X (10) ст. Русь-Україна)

Види історичних джерел

Речові

Писемні

Усні

Візуальні (зображальні)

Лінгвістичні (дослідження розвитку мови)

Етнографічні (дослідження народів, їх походження і життя)

Кіно-, фото-, аудіо- документи

Наскальний малюнок первісних людей (18–13 тис. до н. е.)

Відео «Проголошення незалежності України»
<https://cutt.ly/jQYq5jn>

Лекіф — посудина для оливкової олії (Давня Греція, VI (6) ст. до н. е.)

Срібник (монета) Володимира Великого (X (10) ст. Русь-Україна)

Діяльнісний підхід: чіткі інструкції

2. КНЯЖА ДОБА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Ми вже дізналися, що люди намагаються зберегти історичну пам'ять, увічнюючи події та видатних діячів у пам'ятниках. Одним із таких способів ушанування пам'яті про минувшину є видання тематичних поштових марок і пам'ятних монет.

Для багатьох людей колекціонування поштових марок (філателія) чи монет (нумізматики) є захопленням — хобі. Уявіть себе власником/власницею такої колекції. У вас зібралось чимало предметів і вам потрібно упорядкувати вашу колекцію.

Отож, завдання:

1. Прочитайте текст про розвиток українських земель за княжої доби.
2. Розгляньте колекцію ілюстрацій марок і монет після тексту та визначте за допомогою текстової інформації на них та підписів час важливих історичних подій княжої доби. Можливо вам доведеться застосувати знання з математики.
3. Уявно розташуйте ілюстрації в хронологічній послідовності.

В епоху Середньовіччя на українських теренах протягом IX–XIII ст. існувала Київська держава (княжа Русь-Україна)

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в групи і спільно напишіть сенкан, який характеризуватиме термін «наука «Історія»».

Сенкан — це неримований п'ятирядковий вірш, що складається з одинадцяти слів. Він пишеться за таким планом:

1. Іменник (тема).
2. Два прикметники (яке воно?).
3. Три дієслова (що воно робить?).
4. Фраза-висновок із чотирьох слів.
5. Іменник-синонім до теми, або ж слово-асоціація до теми.

Дійте за інструкцією:

1. Уважно прочитайте інформаційне повідомлення.
2. Перевірте за допомогою додаткових джерел інформації (довідники, інтернет) достовірність наданої інформації.
3. Підкресліть у повідомленні неправдиві факти.
4. Запропонуйте правильний варіант інформаційного повідомлення.

Підказка! Для того, щоб швидко і якісно виконати завдання, зверніть увагу на заголовок повідомлення.

Правила роботи з контурною картою

1. Заповнюйте контурну карту після вивчення конспекту та відповідного параграфа підручника.
2. Читайте параграф вдумливо, намагайтеся запам'ятати назви історичних областей, місця битв тощо.
3. У відведеному місці вкажіть умовні позначення, якими ви будете користуватися під час виконання завдань.
4. Виконуйте завдання на контурній карті послідовно. Позначте кордони держав, їхні столиці, потім назви важливих географічних об'єктів — річок, морів, міст, де відбувалися історичні події. Далі виконуйте запропоновані завдання до цієї карти.
5. Не заповнюйте контурну карту механічно, під час нанесення відповідних позначок намагайтеся пригадати суть подій і їхні наслідки.
6. Наприкінці ще раз перевірте правильність заповнення контурної карти — назву карти, легенду, умовні позначення.

Вільне володіння державною мовою

4. ІСТОРИЧНИЙ І КАЛЕНДАРНИЙ ЧАС

Поміркуймо!

Розгадайте ребус. Що ви знаєте про закодоване в ребусі поняття? Де ви з ним зустрічалися в житті? Навіщо ця річ потрібна людині? Висловіть припущення, яку роль відіграє закодована річ у вивченні історії.

Історичний час не слід плутати з **календарним часом**.

Календар — це система відліку часу, яка ґрунтується на астрономічних явищах: зміні пір року, обертанні Землі навколо Сонця та зміні фаз Місяця.

Також календарем називають спеціальне видання або інтернет-додаток, який містить список дат, тижнів, місяців, років на визначений проміжок часу. Найчастіше люди послуговуються календарями на рік.

За календарем можна визначити точну дату будь-якої історичної події. Наприклад: 24 серпня 1991 року — ухвалення Верховною Радою Акта проголошення незалежності України.

Факт чи фейк?

У пошуках історичної правди

Наші предки були надзвичайно мудrimi і працелюбними. Прагнення до пізнання світу дозволило їм зробити важливі відкриття, якими ми користуємось і понині. Серед них — відкриття одиниць вимірювання часу. Які ж відкриття було зроблено? Для того, щоб дізнатися достовірну інформацію про історію відкриттів в обчисленні часу, маємо зруйнувати **фейки** — неправдиву інформацію.

Дійте за інструкцією:

1. Уважно прочитайте інформаційне повідомлення.
2. Перевірте за допомогою додаткових джерел інформації (довідники, інтернет) достовірність наданої інформації.
3. Підкресліть у повідомленні неправдиві факти.
4. Запропонуйте правильний варіант інформаційного повідомлення.

Підказка! Для того, щоб швидко і якісно виконати завдання, зверніть увагу на заголовок повідомлення.

Хто відкрив секунду?

Сенсаційне відкриття! Учені дослідили, що першими секунду відкрили давні єгиптяни. Вони користувалися шістдесятковою системою числення, за якої коло (а перші годинники були у формі квадрата) ділилося на 360 частин. У годині, як знаємо, 720 секунд. Найдрібнішу частину вони називали *геш*. Але виміряти геш єгиптяни не могли, тому своїм відкриттям — найменшою одиницею виміру часу — вони не користувалися.

Уперше годинник із секундною стрілкою з'явився з винайденням електронних годинників у XIV ст.

Поміркуймо!

Філософський діалог

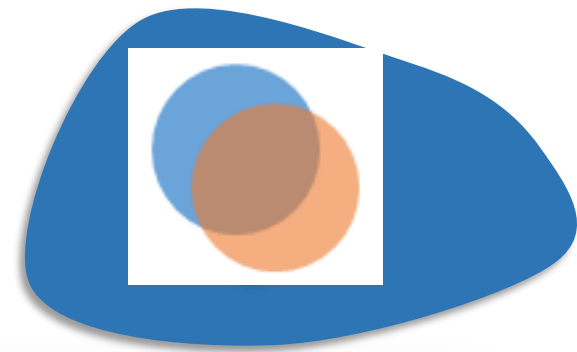
Розгадайте хмаринку слів — складіть і запишіть закодоване в ній народне прислів'я. Поспілкуйтеся в класі щодо питань:

1. Про що ця народна мудрість?
2. Розкрийте зміст прислів'я.
3. Поміркуйте, як зміст прислів'я пов'язаний з історичною наукою.

Розвиваємо медіаграмотність і критичне мислення

3. ЯК НЕ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ІСТОРИЧНОГО ОБМАНУ

Варто запам'ятати!

Фейк — навмисне вигадана частково або повністю неправдива інформація.

Факт чи фейк?

Королівська корона Данила Романовича — правителя Королівства Руського стала легендою так само як і її власник. Існування корони правда чи міф?

Перегляньте відео «Король Данило Галицький і його корона». Визначте, якої версії притримуються автори фільму брати Капранови. Запишіть докази, які вони використовують для доведення своєї позиції.

Відео «Король Данило Галицький і його корона» (тривалість 07 хв 49 с)
<https://cutt.ly/sodx2My>

Група 1. Що заховано в назвах

Діємо: практичні завдання

Зіставте заголовки статей на двох інтернет-ресурсах і дайте відповіді на запитання:

1. Чим відрізняються заголовки?
2. Висловіть припущення про те, яку інформацію читачам повідомлять автори статей.

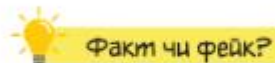
Скриншот сайту
<https://cutt.ly/SROm5rh>

Скриншот сайту
<https://cutt.ly/uROmXjg>

Розвиваємо медіаграмотність і критичне мислення

Факт чи фейк?

1. Уважно розгляньте сучасні фото одного із привабливих туристичних об'єктів Львова. Визначте, у чому полягає міф «львівської копальні кави». Поміркуйте, навіщо сучасні львів'яни створили цей міф.
2. Назвіть елементи зображень і відомі факти про каву, які дозволяють розвінчати міф львівської копальні кави.
3. Як ви вважаєте, чи варто розвінчувати подібні міфи? Обґрунтуйте свою думку.

Кав'ярня «Львівська копальня кави» (сучасні фото)

3. РОЗВІНЧУЄМО СУЧАСНІ ІСТОРИЧНІ МІФИ

Історія України завжди викликала жвавий інтерес в українських дослідників. З різних причин багато фактів нашого минулого перебували у забутті або й навіть під забороною політичних сил, що прагнули підкорити українців своїй владі. Тому одним із головних завдань сучасних істориків є дослідження «білих плям» української історії.

«Білими плямами» історії зазвичай називають недосліджені з різних причин історичні події, явища, процеси тощо.

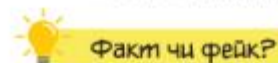
Часто у ході дослідження «білих плям» історії дослідникам доводиться розвінчувати й досить популярні в суспільстві історичні міфи. Сучасні історики наполягають на тому, що навіть якщо міф підсилює значення тієї чи іншої історичної постаті, події чи явища, його все ж потрібно розвінчувати.

Отже, пропонуємо проаналізувати один із популярних свого часу міфів — міф про Михайла Грушевського як

першого президента незалежної України. Варто зазначити, що його сліди можна знайти на сайтах навіть наукових установ.

Скриншот сайту Державного історико-культурного заповідника м. Острога (<https://ostrohcastle.com.ua/myhajlo-grushevskiy/>)

Факт чи фейк?

Чи був Михайло Грушевський президентом?

Коло інтересів Михайла Грушевського було широким. У юні роки Михайло Сергійович пробував себе як письменник. Відомо, що свого часу він надрукував оповідання «Бех-аль-Джугур» та «Бідна дівчина».

Протягом життя він написав близько двох тисяч праць з історії, соціології, літератури, етнографії, фольклору, історії розвитку української історичної науки.

Як справжній патріот України Михайло Грушевський брав активну участь у боротьбі за волю України в роки Української революції 1917–1921 рр.: був обраний головою Української Центральної Ради та виступив ініціатором створення Конституції Української Народної Республіки.

Існує версія, що в день прийняття Конституції 29 квітня 1918 р. Михайла Грушевського було обрано президентом Української Народної Республіки.

1. Об'єднайтеся в дослідницькі групи. Проведіть історичне розслідування за допомогою рубрик «Думки істориків» і «Мовою документів» визначте, чи був насправді М. Грушевський обраний президентом України в 1918 р.
2. Доберіть у наданих авторами підручника джерелах (с. 105) докази, які спростовують міф про президентство М. Грушевського.

Освіта в діалозі

ВСТУП

ники. Будете опрацьовувати історичні документи, зіставляти їх, розмірковувати про важливі історичні явища. Як справжні учені-історики, буде добирати джерела з історії рідного краю, досліджувати родовід.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука про життя людей в минулому, про їхні заняття, думки та дії.

Засоби пізнання історії

1. За допомогою колажу визначте, якими засобами можна скористатися для пізнання історії.
2. З якими із засобів ви вже працювали раніше? Які джерела історичних знань пропонуєте додати до колажу?
3. Як ви думаєте, чи відрізняються засоби пізнання науки «Історія» і шкільного предмету «Історія»?

3. ЧОМУ ІСТОРІЯ ВАЖЛИВА

Поміркуймо!

Розшифруйте хмаринку слів і складіть крилатий вислів. Як ви розмієте його значення? Спробуйте створити власний вислів на цю тему

Якщо запитати: «Навіщо вивчати історію у школі?» — то відповідь можна знайти в мудрості наших предків:

Подивіться лишень добре,
Прочитайте знову
Тую славу. Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть... та й спитайте
Тойдї себе: що ми?..
Чий сини? Яких батьків?

Тарас Шевченко

1. Навіщо, на думку Тараса Шевченка, потрібно вивчати історію?
2. Розгумачте вислів із мему. Чої на вашу думку, навчав Т. Шевченко своїх читачів?

Активация
Чтобы активировать
"Параметры"

ВСТУП

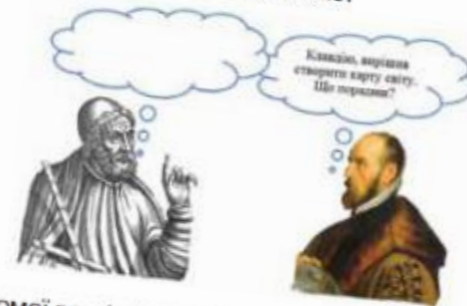

А все тому, що з їх допомогою можна було записати будь-яке число! Але насправді ці унікальні числа винайдені в Індії протягом першого-четвертого століть (_____). І в нас на Сході їх називали індійськими.

Аль-Хорезмі, перський учений

II. Обговоріть у групі

1. Історичний діалог. Уявіть, що зустрілися якось Клавдій Птолемей і Абрагам Ортелій. Придумайте продовження діалогу. Що, на вашу думку, міг відповісти Птолемей Ортелію.

2. На основі відомої вам інформації з уроку визначте, чи могли в реальному часі зустрітися двоє картографів. Обґрунтуйте свою думку.

Математична компетентність

Пізнавально й цікаво

З історії арабських цифр

Дізнайтеся історію виникнення арабських цифр і допоможіть історикам правильно записати історичні дати (працюйте в зошитах).

Араби — народи, що здавна живуть на півночі Африки й заході Азії.

Ви, напевно, чули, що звичні нам цифри **0 1 2 3 4 5 6 7 8 9** часто називають арабськими? Ця назва пов'язана з тим, що європейці дізналися про них від арабів. Великим популяризатором цих цифр був видатний учений Аль-Хорезмі, який використав їх у вісімсот двадцять п'ятому році ( ) у книзі «Про лічбу з цифрами гінді». Чим ці цифри так сподобалися вченим?

А все тому, що з їх допомогою можна було записати будь-яке число! Але насправді ці унікальні числа винайдені в Індії протягом першого-четвертого століть ( ). І в нас на Сході їх називали індійськими.

Аль-Хорезмі, перський учений

До запозичення в десятому столітті ( ) індійсько-арабських цифр європейці використовували латинську (римську) цифрову систему, яка сформувалася в Давньому Римі. Однак вона складніша. Для прикладу, число 283 в латинській системі пишеться як CCLXXXIII, тобто $100 + 100 + 50 + 30 + 3 = 283$.

2. ЯК ВИЗНАЧИТИ НОМЕР СТОЛІТТЯ

Важливо пам'ятати, що цифра, якою позначають століття, відрізняється від числового значення років. Його потрібно навчитися встановлювати.

Тут діє просте, але дуже важливе правило:

Варто запам'ятати!

У сучасному літочисленні початком століття вважається «перший» рік, а кінцем — «сотий» рік. Він кратний (тобто ділиться) 100. Наприклад, дев'ятнадцяте століття (XIX ст.) почалося у 1801 р., а закінчилося у 1900 р.

Щоб правильно визначити століття, потрібно до числа, що позначає сотні років, додати 1

~~456~~ р. $\rightarrow$ $4 + 1 \rightarrow 5 \rightarrow$ V ст.

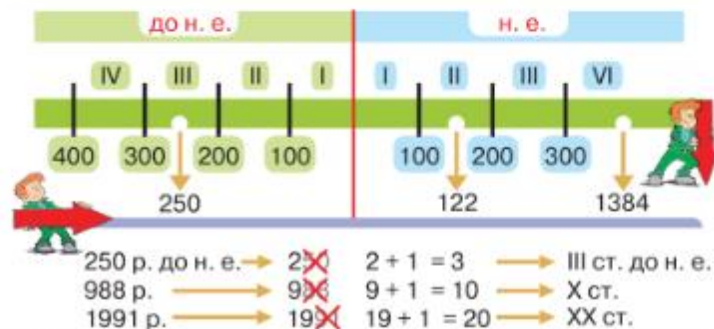
Увага! Останній рік століття у цифровому виразі вже містить номер століття, тому на нього це правило не поширюється. Наприклад, 1900 рік є останнім роком XIX ст.

Діємо: практичні завдання

- Уважно розгляньте схему й виконайте хронологічне перетворення — доповніть наведені у схемі приклади необхідними розрахунками та з'ясуйте номери століть запропонованих у схемі історичних дат.
- Дізнайтеся за допомогою додаткових джерел дати історичних подій і визначте, у якому столітті вони відбулися: а) хрещення Русі, б) конституція Пилипа Орлика, в) проголошення незалежності України. Відповідь запишіть за зразком: Хрещення Русі: 988 р. — X ст.

ЯК ВИЗНАЧИТИ СТОЛІТТЯ

Інноваційність, ІКТ- компетентність

РОЗДІЛ 3

§ 17

Хто започаткував наукові дослідження історії України

Пригадайте, хто започаткував історичні описи українських земель. Схарактеризуйте внесок кожного з відомих нам істориків давнини у збереження пам'яті про минулі часи.

Діємо: практичні завдання

Майстерня Гугл-дудл

Напевно, ви звертали увагу, що час від часу логотип відомої пошукової системи компанії «Гугл» (Google) прикрашають тематичні картини. Їх називають «дудлами».

Уявіть себе розробниками/розробницями «дудлів» і виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся у творчі групи і опрацюйте інформацію про видатних українських вчених істориків/історичкинь.
2. За допомогою отриманої інформації про особливості їхньої наукової діяльності розробіть ескіз «дудла», який ви запропонували б для стартової сторінки пошукової системи «Гугл».
3. Представте свій проект у класі.

Дудл до 290-річчя видатного українського філософа Григорія Сковороди
(з архіву дудлів
<https://www.google.com/doodles#archive>)

Критерії оцінювання дудла

1. Чи вдалося в малюнку-дудлі відобразити характер діяльності історика/історичкині;
2. Чи можна розпізнати за змістом дудла постать історика/історичкині;
3. Чи є дудл привабливим з естетичної точки зору (чи можна його назвати красивим).

Діємо: практичні завдання

Інтернет-мандри

Завдяки сучасним технологіям кожний користувач Інтернету може відвідати будь-який архів світу. Запрошуємо відвідати сайт Центрального державного історичного архіву України. Ознайомтеся із змістом сайту. Підготуйте і проведіть для однокласників/однокласниць віртуальну екскурсію цим сайтом.

На сайті Державної архівної служби України можна знайти активний список архівних установ світу «Архіви у світі» (адреса: <https://cutt.ly/xlvaoz9>). Відвідайте один із запропонованих архівів і проведіть віртуальну екскурсію знайденим архівом для однокласників/однокласниць.

Центральний державний історичний архів України
<https://cdiak.archives.gov.ua/histori.php>

1. ПОЯВА ПРЕДКІВ ЛЮДИНИ

Читаємо й розуміємо

Від появи людини минули мільйони років. За цей час життя людини наймовірніше змінилося. Усе завдяки працелюбності людини і прагненню більше дізнатися про довколишній світ.

Історія України є невід'ємною частиною історії людства. Ви зможете в цьому перекоонатися, здійснивши мандрівку в історичному часі. Перша зупинка нашої мандрівки «Первісна доба».

Виконайте такі завдання:

Мапа думок
онлайн

1. Підготуйте матеріали для виготовлення мапи думок: для роботи можна скористатися прикладом у підручнику, аркушами паперу або інтернет-ресурсами, наприклад <https://coggle.it> або іншим відомим вам сервісом.

2. Об'єднайтеся в дослідницькі групи за назвами гілок мапи думок (дивіться на с. 121).

3. Прочитайте текст і запишіть до мапи думок, які нові відкриття і досягнення зробило людство за доби Античності у галузі господарства, управління суспільством, розвитку культури; запишіть видатних історичних діячів епохи.

4. За бажанням проілюструйте мапу думок тематичними малюнками.

Поміркуймо!

Розгадайте послання, закодоване в малюнку.

1. Розгадайте ребус: як ви розумієте закодоване в ньому поняття?
2. Дізнайтеся, яку роль у появі цього поняття відіграв зображений учений.
3. Поміркуйте, чому Е. Геккель сердитий, споглядаючи темний бік зображення Землі.

Підсумуйте свої міркування і висловіть припущення, як тема колажу пов'язана з історією розвитку людства.

Ернст Геккель

В Україні проблемі охорони довкілля приділяється значна увага. У Конституції України закріплено екологічні права і обов'язки громадян, діють екологічні рухи, активними учасниками яких є молодь і школярі.

Конституція України

про права громадян

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Конституція України

про обов'язки громадян

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі...

Ознайомтеся із змістом статей Конституції України. На основі знань про відомі вам проблеми довкілля у вашому місті/селі оцініть стан дотримання цих статей Конституції громадянами.

У наш час охорона довкілля є одним із головних завдань, якими опікуються громадські активісти, екологічні організації, уряди держав і світові організації, наприклад ООН — Організація Об'єднаних Націй.

Діємо: практичні завдання

Вправа «Експерти екологі»

У 2015 р. ООН було визначено Цілі сталого розвитку (або «Глобальні цілі») — загальний заклик до дій, спрямованих на те, щоб покінчити з бідністю, захистити планету і забезпечити мир і процвітання для всіх людей у світі.

Уявіть, що ви працюєте в групі експертів із розроблення програми досягнення цілей сталого розвитку.

1. Розгляньте інфографіку, визначте, які з цілей сталого розвитку пов'язані із проблемою збереження довкілля.
2. Оберіть одну із екологічних цілей сталого розвитку та запропонуйте шляхи і способи її досягнення.
3. Представте свій проект у класі.

ГЛОБАЛЬНІ ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

II. Обговоріть у групі

На фото зображено шведську екоактивістку Грету Тунберг. Дівчина стала відомою на весь світ у 2019 р. заявами про необхідність активнішої боротьби за збереження довкілля. Вона взяла участь у міжнародному кліматичному саміті (зібранні) ООН. Під час свого виступу дівчина звинуватила політиків у загостренні проблем довкілля через хижацьке використання ресурсів Землі.

Уявіть, що на кліматичний саміт (зібрання) запросили вас — підготуйте короткий виступ на тему «Мій приклад екологічно відповідальної поведінки». У виступі розкажіть, як ви чините в житті, щоб зберегти довкілля. Для переконливості проілюструйте свій виступ фотографіями.

Громадянські та соціальні компетентності

2. ЯКИМИ БУВАЮТЬ ДЕРЖАВИ

Діємо: практичні завдання

Дізнайтеся за допомогою пошукової системи, наприклад Google, скільки держав існує в сучасному світі.

У сучасному світі існує близько 200 держав. Як у давнину, так і в наш час, управління державами здійснюється по-різному. По-різному склалися й відносини між владою і суспільством. Залежно від характеру організації влади, характеру відносин між владою і суспільством учені розрізняють кілька видів держав.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему «Типи держав» і самостійно сформулюйте визначення понять: «монархія», «республіка», «демократична держава». Ми вам допоможемо — пропонуємо початок речень, а вам потрібно їх завершити:

Монархія — це держава, у якій...

Республіка — це держава, у якій...

Демократична держава — це держава, у якій...

Факти чи фейк?

Інстаблогер розмістив у себе на інстаграм-сторінці набір стікерів, що представляють сучасну державу. Розгляньте цей набір і виконайте завдання.

1. Визначте, про яку державу розповідає галерея.
  2. За якими ознаками ви впізнали державу?
  3. Чи всі фото правильно відображають портрет держави? Якщо ні, то який/які саме є неправдивими? Як треба виправити помилку?
  4. На основі інформації колекції стікерів складіть коротку характеристику представленої держави.
  5. Доберіть в інтернеті або намалюйте власноруч малюнки, які зобразять столицю даної держави, державні символи.
- Як ви думаєте, чи можна назвати столицю держави та державні символи ознаками держави? Свою думку обґрунтуйте.

Громадянські та соціальні компетентності

3. КОНСТИТУЦІЯ — ОСНОВНИЙ ЗАКОН НАШОЇ ДЕРЖАВИ

Головним законом нашої держави є **Конституція України**. Її було прийнято **28 червня 1996 р.** Верховною Радою України. Усі інші закони нашої держави приймаються на підставі Конституції України і повинні відповідати їй.

Історичні подробиці

Перегляньте відео «20 кроків до мрії. Проголошення незалежності України» і визначте, які історичні події дали поштовх до підготовки Конституції України.

Тривалість 5 хв 11 с
<https://cutt.ly/LO2iiRj>

Діємо: практичні завдання

Завітайте на сайт Верховної Ради України, де зберігаються всі документи нашої держави різних часів. Дослідіть, з яких частин складається Конституція України. У якому з розділів Конституції України йдеться про права і обов'язки людини і громадянина в нашій державі?

<https://cutt.ly/RO2oa5t>

4. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Поясніть, як ви розумієте поняття «права людини». Які ви знаєте права людини? Чим, на вашу думку, відрізняються обов'язки людини і громадянина від прав?

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте уривки із розділу 2 Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Проведіть у класу дискусію довкола питань:

- 1) Як пов'язані між собою права й обов'язки людини і громадянина?
- 2) Чи можна забезпечити дотримання прав людини, якщо ніхто не буде виконувати обов'язків?
- 3) Що означає вислів: «Права невід'ємні від обов'язків»?

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.
Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.
Стаття 28. Кожен має право на повагу до його гідності.
Стаття 53. Кожен має право на освіту.

Стаття 65. Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

Стаття 66. Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Стаття 67. Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом...

Стаття 68. Кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.

Пізнавально й цікаво

З 2011 р. права людини мають свій символ/логотип — поєднання руки і голуба. Руйнуючи мовні кордони, цей логотип нагадує людям про їхні права і привертає увагу до порушень прав людини.

На вашу думку, що хотів сказати автор символу своїм творінням?

5. ЯК ЗАХИСТИТИ СВОЇ ПРАВА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Поміркуймо!

Чи відомі вам випадки порушення прав людини/дитини? Які дії, на вашу думку, можна назвати порушенням прав людини/дитини?

Громадянські та соціальні компетентності

Усі люди повинні знати і вміти захищати свої права. Життєві ситуації часом потребують знання певних законів. У такому разі необхідно звертатися до юристів, адвокатів. Вони є знавцями законів і допоможуть прийняти правильне рішення щодо захисту ваших прав.

Куди можна звертатися за захистом прав в Україні

- Звертання до органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових та службових осіб
- Звертання до судів України, Європейського суду з прав людини
- Звертання до уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмена)
- Звертання до правозахисних організацій, засобів масової інформації
- Учасники освітнього процесу можуть звертатися до освітнього омбудсмена

Діємо: практичні завдання

Відвідайте сайт Освітнього омбудсмена в Україні: <https://eo.gov.ua/>
Підготуйте коротку екскурсію інтернет-ресурсом.

Дізнайтеся, у який спосіб можна подати звернення до освітнього омбудсмена про захист своїх прав.

Скриншот сайту освітнього омбудсмена України

Запитання і завдання

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Поясніть значення понять: «права людини», «обов'язки громадянина».
- Самооцінювання.** Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Які правила взаємодії існують у суспільстві» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху. Усно дайте відповіді на поставлені запитання.

Що таке табу, мораль, цінності, закон?

Які етапи розвитку правил суспільства виділяють?

Якими правилами ви найчастіше послуговуєтесь в житті?

Чи можна домогтися виконання правил всіма членами суспільства?

- Перевірте, як ви засвоїли матеріал уроку. Виконайте онлайн-вправу <https://cutt.ly/gPtULqX>

II. Обговоріть у групі

- Чи погоджуєтесь ви з думкою, що наші права закінчуються там, де починаються права іншої людини?
- Чи обмежують конституційні обов'язки наші права?
- Чому важливо знати свої права?
- До чого може призвести нехтування конституційними обов'язками?
- Як захистити свої права?

III. Мислю творчо

Дізнайтеся, коли і з яких причин було прийнято Конвенцію ООН про права дитини. Організуйте з учнями класу фото-флешмоб «Конвенція ООН про права дитини у моєму житті» та презентуйте його на сайті та в соцмережах школи.

§ 33

Наукові знання і художня культура людства

Поміркуйте, чому важливо вивчати досвід предків. Яку роль у житті людини відіграє прекрасне?

1. ЯК НАВЧАЛИ В ДАВНИНУ І СЬОГОДНІ

Перші школи з'являються за доби Стародавнього світу у Єгипті, Китаї, Індії, Греції. В школах вчили читати, писати, рахувати. Велику увагу в школах Стародавньої Греції надавали фізичному розвитку, музичній освіті.

Поміркуймо!

На думку стародавніх греків, освічена людина — це передусім, мудрий, відважний, справедливий громадянин? Чи погоджуєтесь ви з думкою стародавніх греків? Обґрунтуйте свою відповідь.

У часи Русі-України освіту здобували при церквах і монастирях. Там навчали читати, писати, рахувати, церковного співу. Деякі історики вважають, що дочка великого князя Київського Всеволода Ярославича — Янка Всеволодівна наприкінці XI ст. заснувала при монастирі школу для дівчат, де навчали грамоти, співам і шитву.

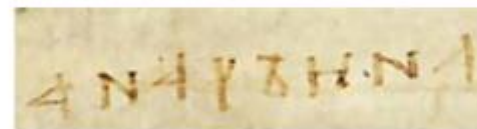

Діємо: практичні завдання

На стінах Софійського собору досі є написи й малюнки, залишені священниками та відвідувачами собору. Ці написи та малюнки мають загальноприйнятту назву — графіті. Сьогодні виявлено понад 7000 графіті XI — початку XVIII ст. Кількість графіті свідчить про високий рівень писемності в Русі-Україні.

Напис на стіні Софійського собору в м. Київ

Автограф Анни, доньки князя Ярослава Мудрого

Давньоруський меч (X–XI ст.) з написом «Коваль Людота»

1. Спробуйте знайти сучасні українські літери в написах.
2. Що про розвиток освіти в Русі-Україні можуть свідчити написи доньки князя та звичайного коваля, графіті?

Із накопиченням знань, розвитком міст, ремесел і зростаючою міццю середньовічних держав зростала потреба в освічених людях. У тих містах, де жили найбільш освічені, відомі викладачі, з'явилися перші вищі школи — університети. Найдавніший університет Європи у 1088 р. було засновано в м. Болонья, що в Італії. У XV ст. У Європі діяли вже 65 університетів. Найвідоміші з них — Паризький, Болонський, Оксфордський, Празький, Ягеллонський (Краківський).

Юрій Дрогобич

Спершу українці, які хотіли здобути вищу освіту, навчалися в європейських університетах та досягали там значних успіхів. Наприклад, виходець з українського містечка Дрогобича **Юрій Котермак (Дрогобич)** (1450–1494 рр.) навчався в Ягеллонському університеті в Польщі, а згодом — в Болонському університеті в Італії. В історію він увійшов як астроном, астролог, доктор медицини і філософії. Був обраний ректором Болонського університету.

Культурна компетентність

Діємо: практичні завдання

Майстерня Гугл-дудл

Уявіть себе розробниками/розробницями ювілейних «дудлів» для пошукової системи Google, виконайте завдання:

1. Об'єднайтеся у творчі групи і опрацюйте інформацію про видатних діячів/діячок Новітньої доби.
2. За допомогою отриманої інформації розробіть ескіз «дудла», який ви запропонували б для стартової сторінки пошукової системи «Гугл».
3. Представте свій проект у класі.

Історичні подробиці

Постать епохи: Микола Леонтович

Найвідомішою різдвяною мелодією у світі вважають композицію «Carol of Bells» («Дзвінка колядка»). Цій композиції більш як 100 років і народилася вона в Україні. Композитор Микола Леонтович знайшов текст народної «Щедрівки» і написав до нього музику.

Микола Леонтович

Пам'ятні монети до 100-річчя першого виконання «Щедрика» (2016 р.)

Дізнайтеся, де і коли було створено англійську версію слів «Щедрика».

Виконання «Щедрика» під час флешмобу на Львівському летовищі.

cutt.ly/vlaVcHO

Історичні подробиці

Постать епохи: Катерина Білокур

Єдиним захопленням на все життя для талановитої української дівчини Катерини Білокур стало малювання. Вона ровесниця ХХ ст., народилася у селянській родині у селі Богданівка на Полтавщині (зараз це Київська область). Родина Катерини чинила спротив захопленню дівчини малюванням, тому вона не мала необхідних інструментів для живопису. А отже, починала малювати усім, що було під рукою — вугіллям, патичком по снігу, вологій землі. Пізніше навчилася робити пензлики з шерсті kota або тхора. Фарби виготовляла з калини, бузини, настою буряка, трав. Перші олійні фарби Катерина Білокур почала використовувати у 24 роки.

Усе життя Катерина Білокур малювала українську природу і найулюбленіше — квіти. Але художниця ніколи їх не рвала, вважала: «Квіти, як і люди, — живі, мають душу! А зірвана квітка — вже не квітка». На вашу думку, як характеризують ці слова художниці?

Катерина Білокур за роботою та її картина «Квіти за тином» (1935 р.)

§ 32

Міфологія та релігія. Наукове бачення світу

Пригадайте, що таке міфи і легенди? Які ви знаєте міфи і легенди українського народу? Чому з'являються міфи і легенди?

1. МІФОЛОГІЯ

Варто запам'ятати!

Міф (від грец. — *розповідь*) — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і різних фантастичних істот.

Міфологія — сукупність пов'язаних міфів певних людських спільнот (наприклад, давньогрецька міфологія).

Із перших сторінок нашого підручника ви могли дізнатися про легенди і міфи. У книжках, фільмах, комп'ютерних іграх зустрічаються вислови «*міфічні герої*», «*міфічна сила*», «*міфічні істоти*», «*міфічні предмети*» тощо. Термін «міф» у різних випадках може мати різні значення. Часом він виступає як давнє уявлення про світ, яке виникло у людини в процесі його освоєння.

Міфи є частиною культури та відображаються у фольклорі, у художніх творах. Вони існують у всіх народів, зокрема і в українців.

Читаємо й розуміємо

Прочитайте український міф та спробуйте розтлумачити його зміст.

Дерево Життя

Коли почав творитися наш світ, ще не було ні землі, ні неба, ні сонця. А було безмежне синє море. З нього піднявся острів Буян. На острові виросло Першодерево — Дерево Життя.

Його кора засяяла золотом. Гілки вкрилися чудовими квітами й чарівними плодами. На листі заблищала срібна роса. Полинули пахощі.

Піднімалася з синього моря земля. Росло Дерево і сіяло життя. Земля вкривалася зеленими лугами, густими лісами. Летіли від Дерева Життя птахи, бігли звірі, розходилися в усі боки люди.

Розростався світ, росло Першодерево. Від нього пішли трави і квіти, кущі й дерева, плоди й насіння.

Світ став таким великим, що вже ніхто не знає, де росте Дерево Життя. Але люди про нього не забули. Українки вишивають Дерево Життя на рушниках, а його чарівні квіти — на сорочках.

Дерево життя на українській вишиванці

Пізнавально й цікаво

В українській міфології на відміну від деяких народів немає чіткого розподілу на злих і добрих духів. Наші предки вважали, що добро і зло, яке несуть духи визначається не так природою духів, як їхньою роллю в тій чи іншій ситуації.

За допомогою міфу людина впорядковує навколишній світ і вносить у нього сенс: на початковому історичному етапі міф — це не вигадка чи фантазія, а засіб сформувати картину світу.

Поміркуймо!

На думку давньогрецького історика Геродота: «*Міфи — це відображення історичних подій*». Чи погоджуєтесь ви з думкою вченого? Відповідь обґрунтуйте.

3. ВИШИВАНКА — УНІКАЛЬНИЙ КОД ТВОГО КРАЮ

Для українців вишиванка — не просто одяг. Це щось особисте, рідне, святе. Вишивка — як символ, який зберігає наше коріння, розуміння себе. Це наша міфологія, релігія, давнє мистецтво наших предків, душа нашого народу.

В Україні кожна область, інколи навіть село володіли своїми унікальними техніками вишивання. Дівчаток з наймолодшого віку привчали до вишивання. У деяких областях це ремесло любили й чоловіки.

Наші предки знали багато секретів давнього ремесла. Наприклад, нитки для вишивання фарбували лише природними барвниками. Брالی те, що було під рукою: кору, коріння, листя і квіти. Цікаво, що для закріплення кольору нитки запікали в житньому тісті — так вони не втрачали забарвлення протягом десятиліть.

Вишивана карта України з орнаментами різних регіонів

1. Чим, на вашу думку, зумовлене різнобарв'я вишиванок у різних куточках України?
2. Дізнайтеся, що символізує орнамент вишиванки вашого регіону.

Пізнавально й цікаво

А чи знаєте ви, що першим модником у вишиванці був Іван Франко, який поєднав вишиванку з буденним одягом, а саме з піджаком? У такому вигляді письменник зображений на 20-гривневій купюрі.

Українці в національному вбранні

1. Що вам відомо про національний одяг українців?
2. З яких елементів він складається? Що впливає на регіональні відмінності костюма?

4. УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

Конституцію нашої держави прийнято «від імені Українського народу — громадян України всіх національностей». За цим Основним Законом, Українська держава сприяє розвитку української нації, а також розвитку культурної і релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Влизько 80% жителів нашої країни вважають себе українцями за національністю. Представниками інших національних спільнот є росіяни, білоруси, молдавани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки та інші.

За віросповіданням найбільше в Україні християн: це українці, росіяни, білоруси, молдавани, болгари, поляки та інші. Кримські татари (корінний народ Криму), азербайджанці та деякі інші народи є мусульманами — послідовниками ісламу. Євреї сповідують юдаїзм. Є в Україні представники й інших релігій, а також люди, які не сповідують жодної релігії (атеїсти).

Фестиваль угорської культури на Закарпатті

День польської мови у школі № 3, м. Івано-Франківськ

Гагаузи в національному одязі

Історична пам'ять. Формування історичної пам'яті. Культура пам'яті

Ви знаєте, що історики дізнаються про минуле з різних історичних джерел. Серед них — речові та писемні пам'ятки. Наведіть приклади речових пам'яток і писемних джерел.

1. УСНА ІСТОРІЯ

Чимало цікавих відомостей можна отримати і з усних історичних джерел. До них належать міфи, народні пісні, думи, перекази, легенди, спогади тощо.

Особливу цінність для істориків мають *спогади людей, які пережили певні історичні події, були їх свідками або учасниками*. Завдяки їхнім свідченням ми можемо дізнатися про перебіг багатьох подій, зокрема:

- про події Другої світової війни, про сучасну війну на Сході України;
- про боротьбу за незалежність України;
- про відстоювання прав людини, участь у політичній боротьбі;
- про повсякденне життя, про будні чоловіків, жінок, дітей у місті та на селі в різні роки;
- про дитячі ігри та іграшки, про спосіб навчання дітей у різні часи;
- про сучасне життя різних релігійних громад на національних спільнот тощо.

Такі відомості дослідники можуть отримати через **інтерв'ю**.

Варто запам'ятати!

Інтерв'ю — бесіда дослідника або кореспондента з людиною на певну тему за чітким планом. Інтерв'ю обов'язково фіксується, записується у різний спосіб.

Історичні подробиці

Десятиліття тому спогади людей записували на папері, потім — за допомогою диктофонів. Зараз здебільшого використовується відеозапис інтерв'ю.

Свідчення про певні події, інтерв'ю записуються та вивчаються дослідниками **усної історії**.

Варто запам'ятати!

Усна історія — спосіб дослідження минулого через запис і вивчення *спогадів його свідків*.

У ході досліджень Інституту «Ткума» науковці записують спогади про різні історичні події — Голодомор, Голокост і Другу світову війну. Під час експедиції 2021 р. по Одеській області вдалося записати відеоінтерв'ю з людьми віком 85 років, 99 і навіть 103 роки. Як ви думаєте, люди якого віку можуть розповісти про події Другої світової війни?

Діємо: практичні завдання

Підготуйте питання та візьміть інтерв'ю у своїх старших рідних та близьких про те, як вони жили, як вчилися, у які ігри грали у своєму дитинстві. Занотуйте відповіді у зошиті, або зафільтуйте відеозапис інтерв'ю за допомогою смартфона. За матеріалами інтерв'ю зробіть презентацію «Життя, навчання та ігри дітей у... роки».

Перевірте, як ви зрозуміли, що таке усна історія. Виконайте онлайн вправу

<https://cutt.ly/yPtmqh>

Навчаємось граючись

2. Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Науки-помічниці історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Які науки називають помічницями історії?

Які науки належать до допоміжних історичних дисциплін?

Що вивчають допоміжні історичні дисципліни?

Які бувають приклади співпраці історії і наук-помічниць?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозуміло

Визначає час історичних подій

Вивчає паперові грошові знаки

Вивчає герби, кольорові емблеми осіб і спільнот

Досліджує історію письма

Вивчає монети, гроші і медалі

1. ІСТОРИЧНА ПАРОЧКА

1. Установіть відповідність (знайдіть пари) між видами історичних джерел і їхніми прикладами.

<https://cutt.ly/xEQIpaF>

<https://cutt.ly/VEQIbXu>

1. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Відгадайте заковану в ребусі науку-помічницю історії. Назвіть, які із запропонованих текстових і малюнкових карток відповідають предмету її дослідження.

Вивчає минуле

Досліджує родоводи

Відтворення минулого за речовими пам'ятками

Досліджує кіно-, фотодокументи

Дослідження звичаїв і традицій народів

Визначає тривалість історичних подій

Уроки узагальнення

РОЗДІЛ 1

§7

Урок узагальнення «Науки, що вивчають минуле»

1. ІСТОРИЧНА ПАРОЧКА

1. Розгадайте ребуси — визначте назви наук-помічниць історії. Уявно утворіть пари — з'єднайте зображення ребусів і текстові поля, що позначають предмет їх вивчення.

Вивчає звичаї
і традиції народів

Вивчає паперові
грошові знаки

Досліджує історію
письма

Вивчає монети,
гроші і медалі

2. Виконайте онлайн вправи.

<https://cutt.ly/xEQlpgF>

<https://cutt.ly/VEQIbXu>

2. ЛОГІЧНІ ПАРИ

Поєднайте в логічні пари картки з назвами видів і прикладів історичних джерел.

Візуальні

Речові

Одяг, зброя,
пам'ятки
мистецтва,
рештки людини

Кіно,
фото,
аудіо-
документи

Застарілі слова:
архаїзми (толмач, п'ядь та ін.)
й історизми (боярин,
кошовий, наймичка та ін.)

Лінгвістичні

Перекази,
міфи,
казки,
легенди

Літописи,
книжки,
листи,
грамоти

Етнографічні

Писемні

Описи звичаїв, традицій народів

Усні

3. ДОСЛІДНИЦЬКА ЛАБОРАТОРІЯ

Об'єднайтеся з однокласниками/однокласницями в дослідницькі групи й й за допомогою пам'ятки на с. 20 дослідіть історичне джерело.

Картина Тараса Шевченка
«Селянська родина» (1843 р.)

4. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

<https://forms.gle/kM2E4EaRZE4EKv718> або скористайтесь смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

Можливості самооцінювання і оцінювання

Google форми

1. Знаю й систематизую нову інформацію

Самооцінювання. Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Час в уявленнях людини протягом історії» — уявно поєднайте кожне із запитань для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

Що таке історичний час?

Які одиниці використовують для вимірювання часу?

Як люди вимірювали час протягом історії?

Чому важливо відрізнати історичний і календарний час?

Прекрасно

Добре

Треба попрацювати

Нічого не зрозумів

Дружній смайл

Онлайн вправи learningapps

предметом їх вивчення *

	Вивчення життя та звичаїв народів світу	Дослідження історичного часу	Вивчення походження людини та її еволюційного розвитку	Вивчення минулого за речовими джерелами
Хронологія	☐	☐	☐	☐
Археологія	☐	☐	☐	☐
Антропологія	☐	☐	☐	☐
Етнологія	☐	☐	☐	☐

5. Якою цифрою на карті позначено місце найдавнішої стоянки первісних людей на території України *

1

2

3

4

Перші люди на теренах України

<https://cutt.ly/VEQlbXu>

Комплекс матеріалів для організації роботи здобувачів дозволяє здійснювати оцінювання

Важливо пам'ятати:
а) синхронізувати події можна не лише за роками, а й за століттями, тисячоліттями;
б) укладаючи синхронізовану таблицю, можна добирати події, близькі за часом, якщо відсутні одночасні події.

4. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

1. Числова хмаринка

Розгляньте «числову хмаринку» вказу сторінки і виконайте завдання:

1. Запишіть дати, які належать до одного століття.
2. Визначте століття дат, що складаються із чотирьох цифр.
3. Із числа запропонованих дат оберіть ті, які належать до I тисячоліття _____ до першої половини століття _____
4. Уважно, що в хмаринці наведено дати подій, що відбулися до народження Ісуса Христа. Оберіть п'ять дат і розташуйте їх послідовно від найдавшої до найближчої до наших днів.

5. Знайдіть, яка з дат позначає час прийняття християнства в Русі України, та визначте, скільки років минуло від цієї події до наших днів. Обчислення запишіть.

2. Рік-століття

Упишіть у порожні чарунки таблиці століття, яке відповідає певному року, або рік, який відповідає століттю.

Століття	Рік
X ст.	988 р.
VI ст.	550 р.
XV ст.	

3. Вправа «Твіттер-думка»

Запишіть у наш історичний твіттер, що ви сьогодні дізналися і навчилися під час уроку.

Дізнався/дізналася _____

Навчився/навчилася _____

4. Вправа «Самооцінювання»

Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Способи упорядкування історичного часу» — поділіть кожне запитання для самоконтролю із відповідним смайликом успіху.

Які одиниці вимірювання часу використовують історики?

Як відбувається лічба часу в історії?

Які існують способи упорядкування хронологічних даних?

Чому важливо упорядковувати дані хронологічно?

5. ЧОГО МИ НАВЧИЛИСЯ

1. Історичний діалог

1. Уявіть, що зустрілися якимсь Клавдій Птолемей і Абрагам Ортелій. Придумайте і запишіть продовження діалогу. Що, на вашу думку, міг відповісти Птолемей Ортелію.

2. На основі відомої вам інформації з уроку визначте, чи могли в реальному часі зустрітися два картографи. Обґрунтуйте свою думку.

2. Вправа «Твіттер-думка»

Запишіть у наш історичний твіттер, що ви сьогодні дізналися і навчилися під час уроку.

Дізнався/дізналася _____

Навчився/навчилася _____

3. Вправа «Самооцінювання»

Оцініть свої успіхи в опануванні теми «Українські землі на картах упродовж історії». Правила роботи з кожну картою — послідовно кожне запитання для самоконтролю з відповідним смайликом успіху.

На яких давніх картах зображено територію України?

Як зміювалися уявлення про українські землі з часом?

Що таке контурна карта?

Як працювати з контурною картою?

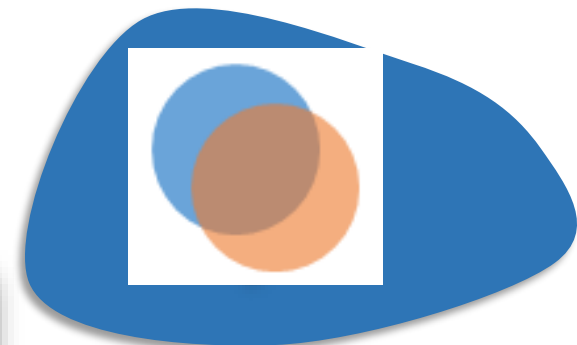
6. ЗАКРІПЛЮЄМО ВДОМА

1. Карта уявної подорожі

Використовуючи контурну карту, створіть карту своєї подорожі визначеними місцями України. Позначте відвідані пам'ятки і маршрути подорожі.

Комплекс матеріалів для організації роботи здобувачів дозволяє здійснювати оцінювання

Варіант 1

1. Логічні пари

Увідповідніть періоди європейської історії і події історії України.

1 Первісне суспільство

2 Стародавній світ

3 Середні віки

4 Новий час

А Існування племен трипільської культури

Б Проголошення незалежності України

В Заснування м. Львів

Г Заснування грецьких міст-держав у Північному Причорномор'ї

Д Заснування Острозької академії

1 _____ 2 _____ 3 _____ 4 _____

2. Портретна галерея із секретом

Уявіть себе працівником історичного музею — вам потрібно підготувати виставку портретів видатних діячів/діячок історії України. Але всі портрети були переплутані. Упорядкуйте портрети та розташуйте їх у хронологічній послідовності. Визначте історичну епоху, століття і роки, коли жив/жила (живе) діяч/діячка.

Данило
Галицький

Джамала

Тарас
Шевченко

Богдан
Хмельницький

132

1. — _____
2. — _____
3. — _____
4. — _____

3. Контурна карта «Подорожуємо Україною»

Уявіть, що ви з родиною запланували мандрівку Україною. Вам потрібно прокласти маршрут подорожі. Позначте цей маршрут на контурній карті (с. 136):

- а) позначте й підлишіть на карті свій населений пункт;
- б) позначте на карті область, у якій ви живете;
- в) позначте на карті пункти призначення вашої подорожі видатними історичними пам'ятками: Луцький замок, ханський палац в Бахчисарай, Золоті ворота в Києві, Мукачівський замок;

- г) прокладіть маршрут подорожі, з'єднавши міста, які ви плануєте відвідати;
- д) знайдіть в інтернеті зображення відвіданих пам'яток — оздобте ними вашу карту;
- е) у полі «Умовні позначення» розмістіть легенду карти.

133

Зошити для тематичного оцінювання

Комплекс матеріалів для опанування курсу «Вступ до історії України та громадянської освіти»

Підручник «Вступ до історії України та громадянської освіти»

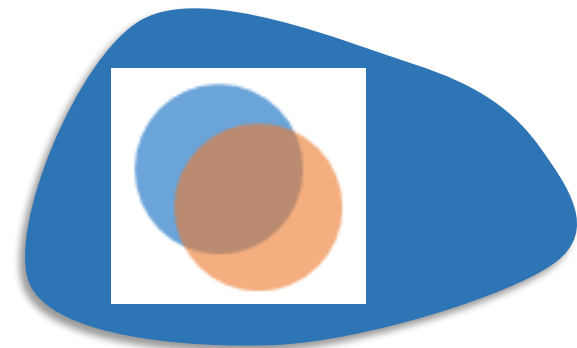
У підручнику: інтернет-додаток з навчальними відео, інструкціями для роботи з онлайн ресурсами, покликання на онлайн вправи, форми опитування.

Робочий зошит для здобувачів освіти

Зошит «Мої досягнення» для проведення підсумкового оцінювання

Структура курсу «Історія України. Всесвітня історія» (6 клас)

Вступ

Що і як вивчає історія Стародавнього світу.

Розділ I Життя людей у первісні часи

Поява і розселення людини.
Розвиток людства за первісної доби.
Первісна доба на теренах України.

Розділ II Цивілізації Стародавнього Сходу

Стародавні цивілізації в часі і просторі.
Розвиток системи «людина-держава».
Культурні надбання давніх цивілізацій.

Розділ III Давня Греція та її сусіди

Історія становлення античної цивілізації Давньої Греції.
Осередки античності та їх сусіди на теренах України

Розділ IV Давній Рим та його сусіди

Розвиток цивілізації Давнього Риму.
Становлення слов'янства.
Пам'ятки слов'ян на теренах України

Узагальнення до курсу

Внесок цивілізацій Стародавнього світу в історію людства.

